

д. і. н., проф. Жванко Л. М.
Харківський національний університет
міського господарства ім. О. М. Бекетова

ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ В УКРАЇНІ: ГЕНДЕРНІ ВИКЛИКИ

XXI ст. уже встигло отримати назву «століття біженців». Проблема вимушено переселених осіб є настільки глобальною, що з 2002 р. навіть відзначається Всесвітній день біженця та мігранта. Верховний комісар ООН у справах біженців Антоніо Гутерреш змушений із жалем констатувати: *«Ми бачимо, яку страшну ціну людство платить за постійні війни, за нездатність вирішити чи попередити конфлікт. Сьогодні мир у небезпечному дефіциті. Гуманітарні організації можуть допомогти у тимчасовому полегшенні становища, але вкрай необхідні політичні рішення. За їх відсутності, і без того тривожна тенденція збільшення кількості конфліктів і масових страждань, що відображені у вищенаведених цифрах, буде лише посилюватись»*¹.

Нині, у світі за останніми даними комісії ООН у справах біженців, число людей, які змушені були втікати унаслідок війни і різних переслідувань, перевищило 50 мільйонів. Це найвищий показник від часів Другої світової війни. Майже 17 мільйонів осіб залишили свої країни, а понад 33 мільйонів переховуються в межах кордонів. Останні складають відносно нову категорію – внутрішньо переміщені особи (ВПО), які перебувають під опікою Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Зазвичай, велика кількість людей змушена раптово залишити свої будинки в результаті збройного конфлікту, внутрішньої ворожнечі, систематичних порушень прав людини або стихійних лих і втікати у безпечні райони своєї країни. Специфіка внутрішньо переміщених осіб полягає в тому, що залишаючись громадянами держави і залишаючись на її території, вони знаходяться під юрисдикцією і захистом своєї країни, навіть якщо сама держава і не в силах забезпечити такий захист².

У 2014 р. розв'язана проти України з боку Росії, так звана, «гібридна

¹«Глобальні тенденції», річна доповідь УВКБ ООН // <http://unhcr.org.ua/uk/novini/novyny/1279-kilkist-peremishchenikh-osib-u-sviti-perevishchila-50-miljoniv-vpershe-z-kintsya-drugoji-svitovoji-vijni-dopovid-uvkb-oon>

²Жванко Любов. Украина и проблема беженцев: реалии со-временности. / Любов Жванко // Перекрестки: журнал исследований Восточноевропейского пограничья. 2014. – № 1-2. – С. 240.

війна». За словами генерал-майора у відставці, члена верхньої палати парламенту Нідерландів Франка ван Каппена: *«Держава, яка веде гібридну війну, укладає оборудку з недержавними виконавцями — бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок із якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що будь-яка держава зобов'язана дотримуватися Женевської конвенції та Гаазької конвенції про закони сухопутної війни, домовленості з іншими країнами»*³. Відтак і Україна, як свого часу Молдова та Грузія, де Російська Федерація прагнула реалізувати свої неоімперські амбіції свої, потрапила до так званого «поясу біженців» на пострадянських теренах. Відтак ця «несправжня», «гібридна», війна без правил, без дотримання жодних міжнародних конвенцій привела до появи в Україні значної кількості переміщених осіб, яких відповідно до причин появи слід виокремити у дві умовні категорії.

До першої належать переселенці з Криму, для яких рідна домівка залишилася на анексованій, а значить ворожій території території, а перспектива повернутися є досить примарною і довгоочікуваною. Відтак завданням держави, суспільства та їх самих – адаптуватися та «укоренитися» на материковій частині України. Другу категорію склали переселенці зі Сходу України – Донецької та Луганської областей, для яких існує перспектива повернення після закінчення АТО чи точніше справжньої війни. Вони також вимагають підтримки та допомоги з боку державних органів та суспільного загалу. Переселенці з АР Крим мають менш болісний досвід зустрічі з реальністю, яка виштовхнула їх зі звичних умов життя. Натомість, реальність Сходу України для переселенців – це війна, терор, криваві розправи над заручниками та полоненими.

В Україні станом на 10 липня 2015 р. кількість внутрішньо переміщених осіб досягла 1 млн 382 тисяч. 19 червня в ООН заявили, що Україна займає 9 місце у світі за кількістю внутрішньо переміщених осіб⁴. З них з яких 75-80% – жінки і діти, які втратили все. Зараз вони повністю залежать від держави і громадських організацій. Водночас, за оперативними даними Державної служби з надзвичайних ситуацій, станом на 13 липня 2015 р. з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції до інших регіонів переселено 901 тис. 433 особи.

³Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен. Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25363591.html>

⁴ООН: кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні. Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/news/oon-chislo-vnutrenne-peremeshchennyh-lits-1436828477.html>

Серед мотивів, що змусили цих людей покинути домівки: страх бойових дій, переслідування за політичні погляди чи етнічну приналежність, нагнітання істерії страху з боку засобів масової інформації Росії, ризик примусового залучення до збройних формувань бойовиків. І це лише причини, які лежать «на поверхні», тоді як весь їх комплекс потребує більш глибокого дослідження.

Проблеми, з якими зіткнулися українське суспільство і влада з появою цієї категорії населення, вимагають максимальної їх взаємодії. Серед них – створення безпечних «гуманітарних коридорів», забезпечення житлом, харчуванням, предметами першої необхідності, медичною допомогою, надання юридичної підтримки, проведення соціально-психологічної реабілітації та створення умов до адаптації у новому середовищі, реалізація їх прав на освіту та працевлаштування та ін.. Проте відсутність подібного досвіду роботи, необхідної законодавчої бази, належного фінансування надзвичайно ускладнюють їх вирішення. Більше того, будь-яка держава, і Україна не є винятком, як складний механізм, досить повільно «реагує» на появу переміщених осіб, іноді свідомо перекладаючи свої обов'язки на соціум. Тому на початку їх трагічної Одисеї наданням допомоги завжди займаються найбільш соціально активні та свідомі представники суспільного загалу. У ХХІ ст. – це волонтери, які «пробуджують» суспільство і нагадують йому на необхідності виявити жертвовність по відношенню до постраждалих. Натомість участь у цьому процесі органів місцевого самоврядування – з одного боку прояв благодійності, з іншого боку – прагнення узяти під свій контроль новоприбулих, забезпечивши тим самим спокій місцевої громади та водночас залучивши її до організації допомоги внутрішньо переміщеним особам. Важливим для кожного із нас є необхідність нові правила співжиття – співжиття з вимушеними переселенцями, які, враховуючи особливості впливу російської пропаганди на регіон, мають нерідко різну ментальність та світоглядні орієнтири.

Додатковий тягар, з яким стикаються жінки, коріниться в соціальних, економічних і структурних проблемах і повинен вирішуватися на цьому рівні, багато жінок також потребують психологічної допомоги для підтримки сімей, розділених через конфлікт. Головні «супутники» біженки чи вимушеної переселенки в нових умовах життя – є страх та постійний стрес, туга за покинутим домом, втраченими надіями і минулим життям, невизначеність із майбутнім, відчуття незахищеності. Для гуманітарної допомоги значні наслідки має гендерна нерівність в Україні. З 2009 по 2012 рр. країна опустилася з 10-го на 27-е місце в Індексі соціальних інститутів і

гендерних аспектів ОЕСР, і хоча Україна є досить передовою погляду законодавства і політики в області гендерної рівності, для її реалізації немає достатньої політичної волі. Жінки в значній мірі виключені з політичної діяльності та процесів прийняття рішень, і обмежено залучалися тільки до переговорів, пов'язаних із конфліктом або підтриманням миру. Вони мають непропорційно обмежений доступ до зайнятості і доходів, і багато з них потерпають від насильства.

Все більше занепокоєння викликають повідомлення про поширення сексуального насильства проти жінок, що надходять із зони конфлікту. Інформація про різні наслідки конфлікту і вимушеного переселення для жінок і чоловіків була отримана з вторинних джерел і перевірена в ході зустрічей з представниками жіночих організацій громадянського суспільства. Вона була інтегрована до галузевого аналізу та стратегій. Гуманітарні стратегії будуть приділяти увагу на дуже нерівному стартовому становищі жінок і чоловіків в Україні, особливо тим потребам, пов'язаним із кризою, що викликані чи ускладнюються дискримінацією щодо жінок, які погіршують їхню уразливість.

Інвестиції у період кризи для зміцнення ролі, голосу та залучення жінок до попередження та вирішення конфлікту та примирення принесуть дивіденди протягом наступного перехідного періоду.

Якщо зараз не приділяти значної уваги участі та залученню жінок, вірогідним є скорочення прав жінок і подальше зміцнення гендерних стереотипів, що негативно позначиться на всьому суспільстві. Підвищення стійкості до зимових умов, здатності впоратися з проблемами триваючого вимушеного переселення або планування повернення потребують уваги та фінансування, спрямованих на скорочення нерівності в економічних можливостях і у прийнятті рішень між жінками і чоловіками, запобігання і реагування на сексуальне та гендерне насильство, включаючи торгівлю людьми, та забезпечення рівної участі у всіх форумах, пов'язаних із конфліктом і будівництвом миру⁵.

Якими ж є заходи з боку держави? Під керівництвом Міністерства соціальної політики України з метою визначення шляхів вирішення проблемних питань мирного населення у зоні АТО, пов'язаних із загрозами фізичного та психічного здоров'я, особливо відносно дітей та жінок, влітку 2014 р. було проведено засідання робочої групи, сформованої з числа

⁵ 2015 План гуманітарного реагування. Україна. Лютий 2015 р. Режим доступу: https://www.humanitarianresponse.info/system/files/documents/files/ukraine_hrp_2015%20final_Ukr_0.pdf

представників центральних органів виконавчої влади, міжнародних та громадських організацій. Так, за результатами роботи групи розроблено План заходів з питань забезпечення захисту прав цивільного населення, у тому числі жінок та дітей, під час ведення антитерористичної операції у східних регіонах України. Продовженням цієї роботи стала робота над розробкою Національного плану дій з виконання Резолюції Ради Безпеки 1325 «Жінки. Мир. Безпека» на 2015-2019 роки.

Окрім того, в рамках підготовки Національного плану дій у жовтні 2014 р. в Одесі відбулась експертна зустріч громадських організацій України з жінками-лідерами з Грузії та Боснії. За результатами цієї зустрічі були запропоновані заходи щодо впровадження Резолюцій РБ ООН № 1325, 1820, 1888, 1889, 1960, 2106 «Жінки. Мир. Безпека». Обговоренню Плану дій була присвячена робоча сесія Всеукраїнської конференції за міжнародної участі «Гендерна політика в контексті Європейської інтеграції та міжнародних зобов'язань України», яка відбулася 11 грудня 2014 р.

Серед заходів, які включає Національний план дій слід відзначити попередження конфліктів, надання допомоги постраждалим від конфлікту, захисту постраждалих від конфліктів та активізації участі жінок у проведенні заходів за вищеназваними напрямками тощо. Варто додати, що Україна підписала Резолюцію Ради Безпеки ООН за №1325, у якій закликає всі сторони, які беруть участь у збройних конфліктах, повною мірою дотримуватися норм, що забезпечують права і захист жінок особливо з числа цивільних осіб.

Основним напрямом діяльності країн, які підписали Резолюцію, було визначення гендерних перспектив миротворчій діяльності, залучення жінок до участі в переговорах про укладення мирних угод, розробка гендерних планів дій в галузі роззброєння та гуманітарної діяльності, підготовка фахівців з гендерних питань та залучення міжнародних консультантів з цих питань, у тому числі підготовка жінок до участі в офіційних миротворчих процесах, заходи, спрямовані проти насильства стосовно жінок, проведення розслідувань порушень прав людини і випадків насильства, спрямованих проти жінок, з покаранням за подібні злочини, розробка кодексів поведінки, включаючи питання сексуальних домагань, підтримка більш широкої участі жінок у постконфліктних процесах тощо⁶.

⁶ Мінсоцполітики та ОБСЄ співпрацюють щодо надання допомоги постраждалим на Сході України. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=DD5E3F4BEC6D46937DD5ACD776C9016A.app1?art_id=172062&cat_id=107177.

Таким чином, «гібридна війна», розв’язана Російською Федерацією проти України, привела до появи понад мільйонної маси внутрішніх переселенців, основну кількість яких склали жінки і діти – найбільш вразливі у соціальному плані категорії. Важливим моментом в організації допомоги жінкам, вирваним зі звичним умов проживання, є дотримання принципу гендерної рівності. Держава та громадські інституції України мають докласти спільних зусиль для інтеграції жінок вимушених переселенок у нові умови життя, зміни стереотипів їх сприйняття, а для останніх – можливості віднайти роботу, і що, найважливіше – створити нове домашнє вогнище в нових місцях проживання.